

KELIOS NAUJESNĖS JOTAINIŲ TARMĖS YPATYBĖS¹

Ž. URBANAVIČIŪTĖ

1. Fonctinės ypatybės

Pagal senąjį tarminį žemėlapi Jotainiai (Ramygalos raj.) priklauso rytų aukštaičių pantininkų tarmei. Bet vargu ar galime ją drąsiai skirti pantininkams, nes didesnę pusę kaimo gyventojų sudaro pontininkai. Dar net ir į pietus esančiuose kaimuose labai daug pontininkų. Tarmė labai nevienalytė, ypač pagal dvigarsių *am, an, em, en* tarimą. Kadangi į šiaurę esančių kaimų gyventojai yra pontininkai, į pietus ir pačiuose Jotainiuose maišosi pontininkai ir pantininkai, o rytuose visai greta gyvena puntininkai, todėl ir šiame kaime gyventojai šneka ne viena tarme.

1. Atskirai reikia pakalbėti apie minėtuosius dvigarsius *am, an, em, en*. Tvirtagalius ir nekirčiuotus šiuos dvigarsius pantininkai ir pontininkai paprastai verčia į *om, on, em, en*, o jotainiškiai – ir pantininkai, ir pontininkai – verčia į *um, un, im, in*: *duñtiš, luōkos, duōg(u)s, ruōk(u), piōk(i), šviñte, piōktāden(i)š*. Gal būt, čia turi įtakos gretima Vadoklių tarmė (puntininkai). Bet greičiau šis pasikeitimas įvyko dėl to, kad garsai *o, é* Jotainių tarmėje ir dvigarsiuose, ir ne dvigarsiuose linkę pasiaurėti ir virsti į *u, i*: *mutinōla, tivē.l(i)š*. Todėl jotainiškių *ruōkos* galėjo taip atsirasti: *raōkos > rōōkos > ruōkos*.

Taip leidžia manyti tai, kad Sidabravo tarmė, esanti tolokai nuo puntininkų, panašiai verčia nekirčiuotus *am, an, em, en*: *piōktādeniš, serbintōle*.

Įdomesni Jotainių tarmėje yra tvirtapradžiai *ám, án, ém, én*. Pagal jų tarimą čia galima būtų išskirti lyg ir tris tarmes: *pantininkų, pontininkų ir puontininkų*. Šie dvigarsiai tariami trejopai: a) *ám, án, ém, én*: *lāog(u)s, pánt(i)s, pémpe*; b) *om, on, em, en*: *lōog(u)s, pōnt(i)s, pémpe*; c) *uom, uon, iem, ien*: *uont(i)s, patuomse, piempe*.

Čia dvigarsių *am, an, em, en* kitimas toliau pažengęs, negu kitose rytų aukštaičių tarmėse. Pirmiausia *am, an, em, en > om, on, em, en*, o šių dvigarsių pirmasis sandas dar susiaurėjęs. Taip gaunamas trigarsis. Kitimas primena latvių dvigarsių *an, en* likimą. Plg. la. *kuodu* – lie. *kuondp*, *luogs* – *luog(u)s*, *zuods* – *žuond(u)s*. Tik Jotainių tarmėje neišnyksta *n*.

2. Balsiai *q, ę* < *an, en* taip pat labai nevienodi, ypač *ę* galūnėse. Žodžio pradžioje jie keičiasi taip pat, kaip dvigarsiai *an, en*. Pontininkai juos verčia į *o, e*:

¹ Skaityta 1962 m. gruodžio mėn. 3 d. respublikiniame dialektologiniame-toponimniame pasitarime.

žp̄sin(u)s, ūžul(u)s, gr̄št(u)s, šv̄št. Puontininkai *q* verčia į *uo* *žuds(i)s, uōžul(u)s, gruošt(u)s.* Kaip tariamas *ε* < *en* žodžio pradžioje, neteko girdėti.

Pantininkai šiuos du garsus keičia, nesilaikydami jokių dėsnų, nes viena žodžių taria vienaip, kitą kitaip. Dvigarsiai *am, an, em, en* keičiasi priklausomai nuo kirčio ir priegaidės; o *q, ε* pasikeitimui priegaidė neturi jokios reikšmės. Jotainiškai priegaidžių neskiria ant ilgųjų balsių. Daugelis pontininkų minėtųjų garsų visai nepakeičia: *gr̄št(u)s, ž̄a-sis, d̄žul(u)s, gr̄-šfi.* Kiti pantininkų tarmės atstovai vienuose žodžiuose *q, ε* verčia į *o, e,* kituose neverčia, bet dėsnų nesilaiko: *ž̄a-sin(u)s, d̄žul(u)s, gr̄št(u)s.* Kaip matome, nuo priegaidės pakitimai nepriklauso. Galį tvirtapradis virsti į *o, o* tvirtagalį – išlikti sveikas.

Jotainių tarmėje kai kurie nekirčiuoti ilgieji balsiai galūnėje išlieka sveikesni, negu žodžio pradžioje. Tokie yra *o, é, q, ε.* Daugiau keičiasi *ε* < *en, o q* < *an* išlieka nepasikeitęs, tik sutrumpėja. Vienaskaitos galininko linksnyje beveik visos trys tarmės išlaiko *q* sveiką: *gálva, šáka, ruōka, vaika.* Pontininkai ir puontininkai kartais pasako: *vaiko, lápo,* bet dažniau sako, kaip pantininkai.

ε žodžio gale neišlaikomas toks švarus. Atviroje galūnėje kartais girdimas aiškus *e* (*šáke, žv̄áke, búlbe*), bet retai. Dažniau sakomas kiek susiaurėjęs *e* : *kátę, kárve, búlbe.* Visos tarmės taria vienodai. Uždaroje galūnėje *e* labiau pasikeitęs, tariamas kaip labai neaiškus *i* : *bú.v(i)š, má.t(i)š, sák(i)š.*

3. Nevienodai tarmėje keičiasi dvigarsiais *uo* ir *ie.* Paprastai tarmėse, jei *uo* virsta į *u,* tai *ie* virsta į *i.* Arba jei *uo* > *a,* tai *ie* > *e.* Jotainių tarmėje jie virsta į *u, e* : *puđl(i)s, dun̄-la, kvetiñ(i)š, šenapjút(i)š.* Dvibalsis *ie* ir balsis *é* tarmėse taip pat dažnai tariamas vienodai: arba abu tariami kaip *e,* arba kaip *i.* Jotainiuose *ie* virsta į *e, o é* – į *i,* pvz.: *gīr̄.ki, pen̄l(i)s.* Visi šie garsai (*uo, o, é*) linkę siaurėti, tik dvibalsis *ie* atiduoda pirmenybę antrajam savo sandūi *e, o* ne siauresniam *i.* Ir kirčiuotas dvigarsis *ie* tariamas kiek atviriau, plačiau negu lk. : *piñ(u)s, viñ(u)s.*

4. Tarmėje kietinamas priebalsis *l,* kai po jo eina nekirčiuotas *é,* kuris kinta trejopai: a) *kl̄t̄la,* b) *kl̄t̄la,* c) *klut̄la.*

Pirmieji du atvejai dažnai sutinkami rytų Lietuvos tarmėse. Retesnis yra trečias: *klut̄-la, priēklut(i)š, pr̄-luke.* Tai, atrodo, naujas reiškinys, atsiradęs iš antrojo atvejo (*klat̄-la*). Jotainiuose nekirčiuotas *a* žodžio viduryje kartais (nedėsninškai) yra išverčiamas į *u* : *vákur, laikrušt(i)s, sidubr̄.n(i)š.* Todėl ir *klat̄la* galėjo virsti į *klut̄la*: **kl̄t̄elē* > *kl̄t̄elā* > *klatela* > *klut̄la.*

5. Lietuvių kalbos tarmės, vengdamos hiato, tarp priešakinės eilės balsių paprastai įspraudžia *j,* o Jotainių tarmėje įterpiamas *v* : *iv̄je, priv̄de, iv̄t̄n(u).*

2. Morfologinės ypatybės

1. Įdomiausias morfologijos bruožas yra *o*-kamienių veiksmazodžių perėjimas į *iu*-kameną daugiskaitos pirmajame ir antrajame asmenyje. Pereina visų laikų veiksmazodžiai: *r̄š-em* (rašome), *sk̄it̄et* (skaitote), *r̄d̄et* (radote), *ḡv̄em* (gavome), *važav̄em* (važiavome), *giv̄nem* (gyvenome), *nesipl̄-kem* (nesipykome), *d̄ainuōdav̄em* (dainuodavome), *ganl̄dav̄et* (gandydavote). Nepasikeičia tik tie veiksmazodžiai, kurie prieš kamiengalio balsį *o* turi *j* : *j̄đjom, j̄đjot, rav̄ejom.*

Atrodo, šis perėjimas bus įvykęs dėl analogijos su vienaskaitos I ir II asmeniu. Tarmėje vienaskaitos pirmajame ir antrajame asmenyje dvibalsiai vienabalsėja: *ḡaud̄p* (gaudau), *ḡaud̄s* (gaudai), *dir̄bdav̄p* (dirbdavau), *dir̄bdav̄s* (dirbdavai). Pasikeitė

pagal vienaskaitos II asmenį, bet naujasis kamiengalis apibendrintas ir I daugiskaitos asmeniui. Vienaskaitos III asmeniui nėra kaip pasikeisti, todėl ir daugiskaitoje jis nepereina į kitą kamieną: *bū.va, sáka, kalbedava*.

Lygiagrečiai su *i*-kariu vartojamos ir *o*-kamenės formos: *bū.vom, sákom, dārom*. Abi formos vartojamos be reikšmės skirtumo ir vienodai dažnai.

2. Kalbant apie veiksmožodžius, dar reikia priminti sangražines jų formas. Sangražos dalelytė dvejopa: *si* ir *se*, pvz.: *vėdasi* ir *vėdase, duódase*. Dalelytė *se* daugiau vartojama senesnių tarmės atstovų. Bet teko girdėti keletą keistos darybos formų, kur sangražos dalelytė ir veiksmožodžio galūnė sukeičiama vietomis: *duódaseñ, duódasem su tuo ravėjimu i gála nesimáta; dirbasem*.

3. Iš daiktavardžių formų įdomiausias yra vienaskaitos iliatyvas. Paprastai postpozicija *-na* būna nukritusi tik daugiskaitoje (*laukuos, miškuos*), o Jotainių tarmėje ji išnykusi ir vienaskaitoje: *ipuola gr'čo, iláide ávina klėti, išvažáva rósijo, išdrlba žė'mė iš trėče aukšta, aik laūka*. Iliatyvas šioje tarmėje retai vartojamas, dažnesnė prielinksninė konstrukcija.

Daiktavardžiai vienaskaitos naudininke turi kitą galūnę: *briėdžu, vaiku*. Ši ypatybė dažnai tarmėse pasitaiko.

4. Asmeninis įvardis *tu* tarmėje ištariamas *tū.jnos, tū.jeños*.

ia-kamieniai įvardžiai *kuris, koks, joks, toks, šis* vienaskaitos galininke turi galūnę *-ą < an*: *tučá dárba i vaik(υ)s gáli padar'í; svėtim(υ)s i te páded(u) te šá, te tá padirbúi; nuveisim kuká vákara i nuravėsim*. Gal būt, tai ir yra senoji šių (*i*)-kamienių įvardžių galūnė. Įvardis *šis* net ir vardininke yra *ia*-kamienis: *šás*; vienaskaitos galininkas *šá*. Galėtų būti ir naujai išlyginta pagal kitus linksnius, nes kitur yra aiškus (*i*)-kamienas.

Iki šiol buvo sakoma, kad vakariečiai *ą < an* verčia į *ai*: *áizuolas, táis, anáis*. Nors jotainiškiai yra rytiečiai, bet pažįsta tokias įvardžių formas. Moteriškosios giminės daugiskaitos galininke šie įvardžiai turi tvirtapradį *ái*: *táis, anáis, katráis, šitáis*. Sunku paaiškinti, iš kur tai atsiradę, nes *ą* niekur kitur neverčiamas į *ai*. Gal būt, tai įvardžiutinės formos.

5. Jotainių tarmėje *a(ö)*-kamieniai būdvardžiai, kaip ir kitose tarmėse pasitaiko, daugiskaitos vardininke turi galūnę *-ūs*: *skl'stus, kárštus bll'ne*. Įdomesnis *u*-kamienių būdvardžių ir kitų vardažodžių daugiskaitos vardininkas. Jo sudarymui imamas kamiengalio balsis *ne -ū-*, bet *-au-*: *muñdraus beñe, grážaus, pl.gaus, skánaus kupú'ste*. Ši ypatybė rasta rytinėje tarmės dalyje, labiau į Vadoklių pusę.